

Moravský ornitolog Ferdinand Stolička

Moravian ornithologist Ferdinand Stoliczka

Jiří Hrubý

V Zápolí 31, CZ-104 00 Praha 4; e-mail: jihruby@quick.cz

Hrubý J. 2006: Moravský ornitolog Ferdinand Stolička. *Sylvia* 42: 130–135.

Ferdinand Stolička (1838–1874)

Ferdinand Stolička (1838–1874) se ornitologické práci věnoval během dvanáctiletého pobytu v Britské Indii, kde pracoval jako paleontolog. Z jeho přírodovědných cest měly největší význam tři výpravy do západního Himálaje; poslední ho zavedla až do Tarimské pánve a Stoličkovi se stala osudnou – zemřel v necelých 36 letech v pohoří Karákóram. V západní Indii objevil bramborníčka pouštního (*Saxicola macrorhynchus*), který v angličtině nese jeho jméno. Ze sběrů Stoličkovy poslední výpravy popsal Allan Hume sedm nových druhů ptáků, z nichž čtyři dodnes známe jako poddruhy „*stoliczkae*“. Mezi novými Humeovými druhy byl i *Stoliczkana stoliczkae*, což bylo ovšem jen synonymum tehdy necelý rok platného Severcovova popisu: *Leptopoecile sophiae* (pěničák středoasijský). Rod pěničák Hume i Stolička považovali za sýkoru, později byl řazen do čeledi pěničovitých. Z nedávných analýz DNA nicméně vyplývá, že jeho nejbližšími příbuznými jsou zřejmě mlynaříci (Aegithalidae).

Ferdinand Stoliczka (1838–1874) was active in ornithology during his 12 years' stay in British India where he worked as a palaeontologist. Among his scientific journeys three expeditions to the Western Himalaya were the most important; the last brought him as far as the Tarim Basin and proved fateful for him – Stoliczka died in the Karakoram Mts. when he still was not 36. In western India he discovered Saxicola macrorhynchus – the bird since then named Stoliczka's Bushchat. Allan Hume described seven new bird species from collections brought by Stoliczka's last expedition – four of them are still known as the stoliczkae subspecies. Among the new descriptions by Hume there was also a Stoliczkana stoliczkae which had, however, been described less than one year earlier by Severtzov as Leptopoecile sophiae. Hume and Stoliczka believed that this Tit Warbler was a member of the tits family, later it has rather been considered to be a relative of warblers. The latest DNA analyses nevertheless suggest that its closest relatives may be long-tailed tits (Aegithalidae).

Keywords: Ferdinand Stoliczka, White-browed Tit Warbler, *Leptopoecile sophiae*, Stoliczka's Bushchat, *Saxicola macrorhynchus*

„Mezi naše nejzajímavější pozorování [toho dne] určitě patřil drobný střízlíkovitý ptáček s dlouhým vztyčeným ocáskem, na němž jsme při bližším pohledu objevili úžasně barvy. Temeno hlavy měl hnědočervené, ocásek domodra, jasně fialové hrdlo přecházelo do hrudi s nachovým nádechem. Tento malý skvost byl pěňčík Stoliczkův a určitě si zasloužil hezcí a zajímavější název. Velmi se mi nelíbí, jak přírodovědci v minulosti usilovali o nesmrtelnost tím, že svými často nevyslovitelnými jmény pojmenovávali nové živočišné druhy. Pěňčík Stoliczkův a rehek *Güldenstädtův* už by docela stačili, ale je úplná hrůza uvědomit si, že známý divoký kůň z Mongolska už se teď navěky bude jmenovat kůň Przewalského a budoucí generace at si na tom třeba překousnou jazyk.“

(Mountfort G. 1969: *The Vanishing Jungle: Two Wildlife Expeditions to Pakistan*. Collins, Londýn, str. 156)

Když jsem tyto věty četl, byl pro mě Guy Mountfort velice důležitý (spoluautor mého prvního opravdu moderního atlasu ptáků), ale jeho názor se mi nezamlouval. Protože jak by se díval na vynikající knihu B. a R. Mearnsových „*Biographies for Birdwatchers*“, která je celá založena na tom, že někteří ptáci byli pojmenováni po reálných osobách – přírodovědcích, cestovatelích nebo třeba i příbuzných autora prvního popisu... Zarazilo mě také to, že si Mountfort nestěžuje na ptačí druhy pojmenované po Gurneym, Swinhoeovi či Whiteheadovi – což jsou jména zasloužilých anglosaských ornitologů, na nichž si zase překousávají jazyk lidé neznalí angličtiny –, ale žertoval na úkor jmen německých a slovanských. O „nesmrtelnost“ navíc neusilovali oni přírodovědci, ale nějaký kolega jejich zásluhy připomněl právě tímto způsobem („známého mongolského koně“ po sobě nepojmenoval sám

Przevalskij, ale učinil tak ruský zoolog a preparátor Poljakov). Ve Stoličkově případě byl takovým uznalým kolegou známý ornitolog Allan O. Hume.

Již při čtení knihy o Pákistánu však pro mě bylo citované sporné mínění méně zajímavé než člověk, o jehož existenci jsem se poprvé dozvěděl až díky Mountfortovi a jeho nechuti k „ješitným přírodovědcům“. Kdo vlastně byl onen Stoliczka s velmi slovansky znějícím jménem? A proč se po něm jmenuje právě pták nejvyšších asijských pohoří?

České prameny poskytují o moravském cestovateli a paleontologovi Ferdinandu Stoličkově (nar. 1838 v hájovně Zámeček u Kroměříže) obecné informace (mnohdy zavádějící či přímo mylné), ale jako zoolog je u nás prakticky neznámý; mlčení o jeho přínosu na poli ornitologie záslužně prolomil až Klápště (2004).

Stolička posledních 12 let svého krátkého života strávil v Britské Indii coby zaměstnanec geologického ústavu v Kalkatě a celý poslední rok připadl na jeho nejvýznamnější expedici, tzv. Druhou jarkandskou misi. Její trasa v letech 1873/74 vedla přes himálajské i karákóramské průsmyky do Tarimské pánve, kde před Stoličkou žádný seriózní zoolog nepůsobil. Na zpáteční cestě nedaleko Karákóramského průsmyku Stolička v necelých 36 letech umírá ve výšce 4640 m n. m., pravděpodobně na akutní horskou nemoc (Hrubý 2004).

Nad Stoličkovou smrtí se vznáší hned dvojí smutná ironie; Stolička především o účast na výpravě sám usiloval, i když měl původně jet domů do Evropy. Nabízela se mu totiž možnost navázat na práci, kterou začal při svých dvou cestách do západního Himálaje ve Spiti (na severu dnešního indického státu Himáčalpraděš) v letech 1864 a 1865. Nakonec se však do Spiti vůbec nedostal: cestou na sever šla výprava přes západ-

něji ležící Kašmír a na zpáteční cestě už Stolička do Spiti nedošel... O jeho smutném osudu rozhodla i politická situace; Stoličku horská nemoc postihla zřejmě již při přechodu Karákóramu v říjnu 1873. Při přezimování v Kašgaru se však úplně zotavil. Zpátky do Indie se s částí výpravy měl vracet přes pamírský Váchán a pohoří Hindúkuš, kde by i v nejvyšších partiích cesta vedla o 1000 i více metrů níže. Afghánistán však byl neprůchodný a cestovatelé se museli vrátit jedinou možnou cestou, přes Karákóram, což se Stoličkovi stalo osudným: druhý atak horské nemoci v červnu 1874 již nepřežil.

Jako ornitolog je Stolička známý především v anglicky mluvících zemích – právě díky tomu, že si anglické názvosloví daleko více než české (i vědecké) potrpí na to, co Mountfort kritizoval, tedy na pojmenovávání druhů po osobách. V angličtině je po něm dodnes pojmenován jeden významný ptačí druh a stále vzácnější indický endemit.

Pro paleontologa Stoličku jako by ornitologie (ale i další zoologické obory) byla jen cosi vedlejšího, přívažek k jeho hlavním vědeckým úkolům. Jeho zájem o ornitologii však zejména pod vlivem Humea stále rostl. A z článku o Kačchi (Stoliczka 1872) vyplývá zájem o ptactvo, který u něj byl přece jen hlubší a dlouhodobější. (Stolička v něm například komentuje výskyt špačků růžových *Sturnus roseus* vzpomínkou na setkání s tímž druhem při geologické práci v Uhrách, kde začínal svou odbornou dráhu. Ptáků si tedy při práci v terénu všiml vždy.)

První Stoličkovy ornitologické výsledky pocházejí z cest do západního Himálaje a Ladakhu v letech 1864 a 1865. Byly jimi rozsáhlá sbírka ptáků a velký článek o avifauně údolí řeky Satladž (Stoliczka 1868). Během obou výprav se však Stolička dostal pouze do oblastí

bezprostředně sousedících s místy ornitologicky již probádanými, takže skutečných „objevů“ se dočkal až při poslední cestě v roce 1873.

Po cestě do Malajsie publikuje „Příspěvek k malajské ornitologii“ (Stoliczka 1870). Po článku o ptactvu údolí Satladže sice Walden (1869) geologa Stoličku uvítal „na významném místě v učené ornitologické společnosti“, ale tentokrát už tak spokojený nebyl a zejména nesouhlasil se Stoličkovým názorem, že jen nepatrné rozdíly v opeření neospravedlňují zavádění stále nových druhů. Pozdější vývoj a trend měnit status mnohých „druhů“ spíše jen na poddruhy daly Stoličkovi za pravdu. Waldenova tehdejší reakce na Stoličkův článek souvisela s polemikou, kterou Hume vedl s londýnskými „muzejními ornitology“ (jedním z nich byl Walden); Hume se před útoky akademiků zastával svých praktických „terénních ornitologů“, přispěvatelů do jeho časopisu *Stray Feathers* (Moulton 2003).

Od října 1871 do března 1872 byl Stolička v Kačchi, velmi suché a zasolené, avšak sezónně zaplavované oblasti při dnešní indicko-pákistánské hranici. Na této výpravě se mu podařilo pozorovat mj. geparda ve volné přírodě (gepardy jsou v Indii vyhubeni již od poloviny 20. století) a významným výsledkem byl objev nového ptačího druhu, který v angličtině dodnes nese Stoličkovu jméno. Autor o něm píše takto: „Díky velikosti zobáku – který je velmi úzký a připomíná spíše zobák bělořita – a délce nohou se evidentně jedná o dosud neznámý druh.“ Stolička objevil bramborníčka pouštního (*Saxicola macrorhynchus*) v dnešním indickém státě Gudžarát, ale později byl tento druh zaznamenán i na řadě míst v Pákistánu a na západě až v jižním Afghánistánu. Dnes je to ustupující indický endemit, jehož výskyt se omezuje na tři západoindické stá-

ty, a ohrožený druh, který se obtížně vyrovnává se změnami prostředí, zejména s uměle zavlažovanou zemědělskou krajinou (Collar 2001).

Ornitologické výsledky Druhé jarkandské mise dávají za pravdu Stoličkovu nadšení, s nímž do celého podniku šel. Jejich prezentace se však rodila velmi nesnadno. Po dobu nepřítomnosti v Kalcatě Stolička do časopisu *Stray Feathers* poslal nejméně dva dopisy a článek (Stoliczka 1874, 1875) a vyjádřil také přání, aby ornitologickou část sběrů zpracoval Hume. Bylo proto logické, aby se pak Hume ornitologické kapitoly chystaného díla („Vědecké výsledky Druhé jarkandské mise na základě sběrů a poznámek zesnulého dr. Ferdinanda Stoličky“) opravdu ujal – když už na tom nemohl pracovat sám Stolička. Je velmi pravděpodobné, že v roce 1883 byl Hume s prací hotov, či snad téměř hotov; tehdy ho ale postihla osobní a ornitologická pohroma (Moulton 2003, Klápště 2004), ze které se jako ornitolog již nikdy nevzpamatoval: byly mu ukradeny veškeré rukopisy a poznámky, vlastně celoživotní ornitologické dílo... Hume už potom o ptácích nenapsal ani řádek a přestal také vydávat svůj jedinečný časopis *Stray Feathers*. Zpracování kapitoly o ptácích přivezených Stoličkovou výpravou se pak ujal R. B. Sharpe, který ovšem musel začít nanovo. Proto část „Aves“ (Sharpe 1891) vyšla až 17 let po výpravě.

Výsledkem Druhé jarkandské mise bylo podle Humea (1874) sedm nových druhů a dokonce jeden nový ptačí rod. Z nich pouze strakuli tarimskou (*Podoces biddulphi*) neobjevil jako první Stolička; předešel ho kolega z výpravy kapitán Biddulph (Stolička pak v květnu 1874, tedy jen měsíc před smrtí, na bazaru v Jarkandu zakoupil druhou strakuli). Právě jen tato strakule je však samostatným druhem dodnes – ze všech

ostatních tehdejších Humeových popisů zůstaly přinejlepším Stoličkovy poddruhy. Humem popsání „Stoličkovi“ ptáci prošli následujícími taxonomickými posuny (podle Humea 1874 – Sharpeho 1891 – Dickinsona 2003):

Stoliczkana stoliczkae – *Leptopoecile sophiae* – *Leptopoecile sophiae stoliczkae* (pěničik středoasijský)

Passer stoliczkae – *Passer ammodendri* – *Passer ammodendri stoliczkae* (vrabec saxaulový)

Turtur stoliczkae – *Turtur stoliczkae* – *Streptopelia decaocto decaocto* (hrdlička zahradní)

Cettia stoliczkae – *Cettia orientalis* – *Cettia cetti orientalis* (cetiie jižní)

Aegithalus stoliczkae – *Aegithalus coronatus* – *Remiz coronatus stoliczkae* (moudivláček korunkatý)

Propasser stoliczkae – *Carpodacus stoliczkae* – *Carpodacus synoicus stoliczkae* (hýl plavý)

Nové vydání Fauny (Hudec & Šťastný 2005) sice nově uvádí i Stoličkův poddruh hrdličky zahradní, ale jinak je trend přesně opačný: v checklistu ptáků světa (Howard & Moore) z roku 1998 ještě je *Streptopelia decaocto stoliczkae*, ale v novější verzi téhož (Dickinson 2003) již tento poddruh schází. Podle del Hoya et al. (1997) tvoří totiž izolovanou tarimskou populaci hrdličky zahradní ptáci uprchlí ze zajetí.

Nejdramatičtější byly okolnosti popisu pěničika. Jestliže Druhá jarkandská mise byla součástí středoasijského geopolitického soupeření mezi Ruskem a Británií, jež historie zná pod názvem „Velká hra“, pak je příběh objevení rodu *Leptopoecile*/*Stoliczkana* jakousi menší „Velkou hrou“ ornitologickou. Hranice obou impérií se k sobě přibližovaly a zároveň k areálu pěničika postupovali od severu Rusové a od jihu přes Karákóram a Kchun-lun Britové (a s nimi Stolička). Bylo jen otázkou času, kdo pěničika objeví jako první,

a nakonec došlo ke dvěma objevům nezávisle na sobě.

Ruský zoolog Nikolaj A. Severcov se v roce 1864 u kyrgyzského jezera Issyk-Kul setkává s dosud neznámým ptáčím druhem (i rodem). Pojmenovává jej po své snoubence Sofii: *Leptopoecile sophiae*. Popis oficiálně vstupuje v platnost až v prosinci roku 1873, kdy v Moskvě vychází Severcovovo dílo „Vertikalnoe i gorizontaľnoe raspredelenie turkestanskich životnych“. V říjnu téhož roku (tedy o dva měsíce dříve) pozorují Stolička s Biddulphem v trnitém houští údolí řeky Karakaš (na severním úbočí Karákóramu) páry neznámých ptáků „úžasných barev“.

V krátké zprávě o ptácích v Kašgaru (Stoliczka 1875) – z března či dubna 1874 – autor píše i o „krásném sýkorkovitém ptáčkovi, jenž je zřejmě zcela novým druhem“. V říjnu téhož roku jsou publikovány popisy nových „jarkandských“ druhů (Hume 1874), mezi nimi i *Stoliczkana stoliczkae*. Hume, který popsal desítky ptáčích druhů, o tom píše takto: „... jedná se o pozoruhodný exemplář, jež nemohu přiřadit k žádnému mně známému rodu. Domnívám se, že jej musíme považovat za ptáka na rozhraní pěnic a mlynaříků. V každém případě je to nejpozoruhodnější nový ptačí druh, jaký jsem doposud měl možnost popisovat.“

Stoličkův kašgarský článek vychází v roce 1875, takže Hume již mohl u Stoliczkova „sýkorkovitého ptáčka“ pod čarou poznamenat, že jej již o rok dříve nazval *Stoliczkana stoliczkae*. Když pak o 16 let později vycházejí „Aves“ (Sharpe 1891), jejich autor již ví, že *Leptopoecile sophiae* a *Stoliczkana stoliczkae* jsou synonyma. Dnes jsou u tohoto pěničika platné čtyři poddruhy a Humeův popis z roku 1874 dodnes existuje jako *Leptopoecile sophiae stoliczkae*. Ve starší anglické literatuře se pěničik středoasijský jmenuje „Stoliczka's Tit Warbler“ (tedy pták „mezi

sýkorou a pěnicí“). V ruských (vydaných anglicky) a některých dalších knihách nese jméno svého skutečného objevitele: „Severtzov's Tit Warbler“. Logickým kompromisem těchto dozvuků velmocenské „Velké hry“ je dnes nejčastěji užívaný anglický název: White-browed Tit Warbler (tj. „bělobrvý“).

Když Stolička v červnu 1874 zemřel, nemohl tušit, že objevil již objevené. Je však pozoruhodné, že po více než roce stráveném mimo civilizaci věděl o existenci Severcovovy knihy, která tehdy byla naprostou novinkou. Pouhý týden před smrtí totiž napsal Ballovi: „Řekni, prosím, Waterhouseovi, ať pro Asijskou společnost ihned objedná Severcovovu knihu Turkestanskie životnye, pokud už není v Indickém muzeu.“ (Ball 1886). V knize, kterou tedy nikdy neviděl, by Stolička *Leptopoecile sophiae* našel ...

Postavení pěničků patří mezi taxonomické oříšky. Sharpe rod pěničků zařadil do čeledi sýkorovitých – mezi moudivláčka a sýkořici. Moderní literatura se přiklání k příbuznosti s pěnicemi a v čeledi Sylviidae bývá pěničků řazen v sousedství budničků či rákosníků a vůbec nejčastěji králíčků. Podle nejnovějších fylogenetických prací (Sturmbauer et al. 1998, Alström et al. 2006) se však z analýzy DNA dozvídáme, že nejbližší pravdě byli Stolička i Hume hned v roce 1874: nejbližšími příbuznými pěničika jsou zřejmě mlynaříci, takže rod pěničků by měl být přeřazen do čeledi Aegithalidae. V této souvislosti je zajímavé i pozorované kooperativní hnízdění, tedy chování, které má pěničik středoasijský společně právě s naším mlynaříkem dlouhoocasým.

LITERATURA

- Alström P., Ericson P. G. P., Olsson U. & Sundberg P. 2006: Phylogeny and classification of the avian superfamily Sylvioidea. *Mol. Phylogenet. Evol.* 38: 381–397.

- Ball V. 1886: Memoir of the Life and Work of Ferdinand Stoliczka, Ph.D. Scientific Results of the Second Yarkand Mission. *Calcutta & London*.
- Collar N. J. (ed.) 2001: Threatened Birds of Asia. Part B. *BirdLife International, Cambridge*.
- Dickinson E. C. 2003: The Howard & Moore Complete Checklist of the Birds of the World. Third edition. *Christopher Helm, London*.
- del Hoyo J., Elliott A. & Sargatal J. (eds) 1997: Handbook of the Birds of the World. Vol. 4: Sandgrouse to Cuckoos. *Lynx Edicions, Barcelona*.
- Hrubý J. 2004: Jak zemřel Ferdinand Stolička aneb Proč nenesit po velehorách portské. *Vesmír 83: 381–385*.
- Hudec K. & Štastrný K. (eds) 2005: Fauna ČR. Ptáci 2/II. *Academia, Praha*.
- Hume A. O. 1874: Novelties. *Stray Feathers 2: 503–522*.
- Klápště J. 2004: Ferdinand Stolička (1838–1874) – ornitolog a cestovatel. *Zprávy ČSO 58: 25–27*.
- Moulton E. 2003: The contribution of Allan O. Hume to the scientific advancement of Indian ornithology. In: Petronia: Fifty Years of Post-independent Ornithology in India. *Bombay Natural History Society, Bombay: 295–317*.
- Sharpe R. B. 1891: Aves. Scientific Results of the Second Yarkand Mission. *Calcutta & London*.
- Stoliczka F. 1868: Ornithological observations in the Sutlej Valley, N.W. Himalaya. *J. Asiatic Soc. Bengal 37: 1–70*.
- Stoliczka F. 1870: A contribution to Malayan ornithology. *J. Asiatic Soc. Bengal 39: 277–334*.
- Stoliczka F. 1872: Notice of the mammals and birds inhabiting Kachh. *J. Asiatic Soc. Bengal 41: 211–258*.
- Stoliczka F. 1874: Two letters to the Editor (from September 10, 1873; March 25, 1874). *Stray Feathers 2: 461–465*.
- Stoliczka F. 1875: The avifauna of Kashgar in winter. *Stray Feathers 3: 215–220*.
- Sturmbauer C., Berger B., Dallinger R. & Föger M. 1998: Mitochondrial phylogeny of the genus *Regulus* and implications on the evolution of breeding behaviour in Sylvioid songbirds. *Mol. Phylogenet. Evol. 10: 144–149*.
- Walden A. Viscount 1869: Remarks on Dr. Stoliczka's "Ornithological observations in the Sutlej Valley". *Ibis (2)5: 208–215*.

Došlo 30. listopadu 2005, přijato 10. března 2006.
 Received November 30, 2005; accepted March 10, 2006.